

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA METAFORALARNING QIYOSIY TAHLILI VA TARJIMA STRATEGIYALARI

Sh.T.Fayzullayeva¹ 

Mas'ul muallif: Fayzullayeva Shahrizoda To'liqinjon qizi, Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti, Xorijiy til va adabiyoti (Ingliz tili) fakulteti (Qashqadaryo, Qarshi shahri).

e-mail: lek6636@gmail.com

Received: 28 Sentabr 2026

Accepted: 03 Oktabr 2026

Published: 08 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Fayzullayeva, S. T. INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA METAFORALARNING QIYOSIY TAHLILI VA TARJIMA STRATEGIYALARI / S. T. Fayzullayeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 1. — B. 211–214.

1. Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti, Xorijiy til va adabiyoti (Ingliz tili) fakulteti (Qashqadaryo, Qarshi shahri)

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan metaforalarning lingvistik, kognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Metafora faqat badiiy tasvir vositasi emas, balki insonning borliqni idrok etishi, tushunchalarni kategoriyalashi va murakkab hodisalarni obrazli tarzda ifodalashiga xizmat qiluvchi muhim kognitiv mexanizm sifatida qaraladi. Tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi konseptual metaforalar, frazeologik metaforalar, madaniy xususiyatga ega metaforik birliklar hamda kontekstual metaforalar o'rganildi. Qiyosiy tahlil natijalari ikki tilda ayrim universal metaforik modellar mavjudligini, biroq ularning lingvistik ifodasi va madaniy mazmunida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatdi. Ayniqsa, inson, vaqt, hayot, yo'l, hissiyot, tabiat va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq metaforalarda o'xshash va farqli konseptual modellar kuzatiladi. Maqolada metaforalarni tarjima qilishda so'zma-so'z tarjima, ekvivalent metafora bilan almashtirish, metaforik ma'noni izohlash, metaforani neytral birlik bilan berish, kengaytirish va qisqartirish kabi strategiyalarning samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: metafora, konseptual metafora, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o'zbek tili, tarjima strategiyasi, lingvomadaniyat, kognitiv tilshunoslik, metafora tarjimasi.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ И СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА МЕТАФОР В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ.

Аннотация. В статье представлен сравнительный анализ лингвистических, когнитивных и лингвокультурных характеристик метафор, используемых в английском и узбекском языках. Метафора рассматривается не просто как средство создания художественной образности, а как важнейший когнитивный механизм, способствующий восприятию реальности, категоризации понятий и образному выражению сложных явлений. В исследовании рассматриваются концептуальные и фразеологические метафоры, культурно-специфические метафорические единицы, а также контекстуальные метафоры в обоих языках. Результаты сравнительного анализа указывают на наличие как универсальных метафорических моделей, так и существенных различий в их языковом выражении и культурном наполнении. Сходные и различающиеся концептуальные модели наблюдаются, в частности, в метафорах, связанных с человеком, временем, жизнью, путешествием (путем), эмоциями, природой и социальными отношениями. Кроме того, в статье анализируется эффективность различных стратегий перевода метафор, таких как буквальный перевод, замена эквивалентной метафорой, экспликация метафорического значения, передача метафоры нейтральной единицей, а также расширение и редукция.

Ключевые слова: метафора, концептуальная метафора, сравнительное языкознание, английский язык, узбекский язык, стратегия перевода, лингвокультура, когнитивная лингвистика, перевод метафор.

COMPARATIVE ANALYSIS AND TRANSLATION STRATEGIES OF METAPHORS IN ENGLISH AND UZBEK

Abstract. This article presents a comparative analysis of the linguistic, cognitive, and linguacultural characteristics of metaphors used in the English and Uzbek languages. Metaphor is viewed not merely as a device for artistic imagery, but as a crucial cognitive mechanism facilitating the perception of reality, the categorization of concepts, and the figurative expression of complex phenomena. The study examines conceptual metaphors, phraseological metaphors, culturally specific metaphorical units, and contextual metaphors in both languages. The results of the comparative analysis indicate the existence of certain universal metaphorical models in both languages, alongside significant differences in their linguistic expression and cultural content. Similar and divergent conceptual models are particularly evident in metaphors related to humans, time, life, the journey (path), emotions, nature, and social relationships. Furthermore, the article analyzes the effectiveness of various translation strategies, such as literal translation, substitution with an equivalent metaphor, explication of metaphorical meaning, rendering the metaphor as a

neutral unit, expansion, and reduction.

Keywords: metaphor, conceptual metaphor, comparative linguistics, English language, Uzbek language, translation strategy, linguoculture, cognitive linguistics, metaphor translation.

Kirish. Metafora inson tafakkuri va til faoliyatining eng muhim hodisalaridan biridir. U ko'pincha bir tushunchani boshqa, unga o'xshash yoki u bilan assotsiativ bog'liq bo'lgan tushuncha orqali ifodalash vositasi sifatida talqin qilinadi. An'anaviy ritorik yondashuvda metafora badiiy bezak yoki ko'chma ma'no hosil qiluvchi stilistik vosita sifatida qaralgan bo'lsa, zamonaviy kognitiv tilshunoslikda uning mazmuni ancha kengaytirildi. Metafora insonning mavhum tushunchalarni konkret tajriba asosida anglashiga yordam beradi. Masalan, vaqtning harakat sifatida tasavvur qilinishi, hayotning yo'l sifatida ifodalanishi yoki hissiyotning kuch sifatida tasvirlanishi turli tillarda uchraydigan konseptual modellarni namoyon etadi [1].

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularda insonning umumiy tajribasi bilan bog'liq ko'plab metaforik modellar mavjud. Shu bilan birga, har bir xalqning tarixi, madaniyati, urf-odatlar, diniy qarashlari, geografik muhiti va ijtimoiy tajribasi metaforalarning shakllanishiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatadi. Metafora tarjimasida ana shu jihatdan murakkab tarjimashunoslik masalalaridan biridir. Tarjimon bir vaqtning o'zida ikki vazifani bajarishi kerak: asl matndagi metaforik obrazni imkon qadar saqlash va uni tarjima tilida tabiiy hamda tushunarli shaklda ifodalash.

Masalan, ingliz tilidagi "time is money" konseptual modeli o'zbek tilida ham tushunarli bo'lishi mumkin, chunki zamonaviy iqtisodiy tafakkur va umumiy insoniy tajriba ushbu metaforani qabul qilish imkonini beradi. Biroq madaniy jihatdan xos bo'lgan ayrim metaforalar bevosita tarjima qilinganda o'z ta'sirini yo'qotishi yoki o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Shu sababli metafora tarjimasida tarjimonning lingvistik kompetensiyasi bilan bir qatorda lingvomadaniy va pragmatik kompetensiyasi ham muhim ahamiyatga ega [2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Metafora tilshunoslik, kognitiv lingvistika, lingvomadaniyatshunoslik va tarjimashunoslikning o'zaro kesishgan nuqtasida shakllanuvchi murakkab lingvistik hodisalaridan biridir. Uning mohiyati faqat bir so'zning ikkinchi bir predmet yoki hodisaga ko'chma ma'noda qo'llanishi bilan cheklanmay, insonning borliqni konseptualashtirish, baholash va obrazli ifodalash jarayonlari bilan ham chambarchas bog'liq. Shu sababli ingliz va o'zbek tillaridagi metaforalarni qiyosiy o'rganishda ularning semantik tuzilishi bilan bir qatorda milliy-madaniy, kognitiv va kommunikativ xususiyatlarini ham hisobga olish zarur.

Metafora nazariyasining zamonaviy rivojida G. Lakoff va M. Johnsonning konseptual metafora nazariyasi alohida o'rin egallaydi. Olimlarning *Metaphors We Live By* asarida metafora oddiy badiiy bezak emas, balki inson tafakkurini tashkil etuvchi muhim kognitiv mexanizm sifatida talqin qilinadi. Ularning fikricha, inson abstrakt tushunchalarni ko'pincha konkret tajriba asosida anglaydi.

Z. Kövecses tadqiqotlarida metaforaning universal va madaniy jihatlari yanada chuqurroq tahlil qilingan. Olim ayrim konseptual metaforalar turli xalqlarda umumiy insoniy tajriba asosida o'xshash shaklda uchrashini, boshqa metaforalar esa muayyan xalqning tarixi, urf-odati, geografik muhiti va madaniy tajribasi bilan belgilanib, milliy xususiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Bu yondashuv ingliz va o'zbek tillaridagi metaforalarni qiyoslashda muhim ahamiyatga ega. Chunki ikki tilda bir xil konsept mavjud bo'lsa-da, uning obrazli ifodalanishi va emotsional-baholovchi mazmuni turlicha bo'lishi mumkin.

O'zbek tilshunosligida metaforani o'rganish masalasi M. Mirtojiyevning tadqiqotlarida muhim o'rin tutadi. Olim metaforik ma'no ko'chishini o'zbek tilining semantik tizimi bilan bog'liq holda tadqiq qilib, metaforaning shakllanishi va ma'no taraqqiyotidagi o'rnini ko'rsatgan. M. Mirtojiyevning O'zbek tili semasiologiyasi asari o'zbek tilidagi ma'no ko'chish hodisalarini, jumladan, metaforik ko'chishni tushuntirish uchun muhim nazariy manbalardan biridir. Uning ishlari metaforaning o'zbek tilidagi semantik mexanizmlarini aniqlash imkonini beradi.

G. Qobuljonovanning Metaforaning sistemaviy lingvistik talqini nomli tadqiqotida metafora tizimli lingvistik hodisa sifatida tahlil qilingan. Ushbu yondashuv metaforani alohida, tasodifiy obrazli birlik sifatida emas, balki tilning semantik imkoniyatlari bilan bog'liq hodisa sifatida o'rganishga imkon beradi. Mazkur tadqiqotning ahamiyati shundaki, u metaforaning lisoniy tabiatini aniqlash bilan birga, metaforik birliklarning o'zaro munosabatlarini tizimli ravishda ko'rib chiqishga zamin yaratadi.

D. Xudoyberganovanning tadqiqotlari ham mavzuning lingvomadaniy jihatini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Olimaning *Til. Tafakkur. Madaniyat* asarida til birliklari, inson tafakkuri va milliy madaniyat o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilinadi. Bu qarash metaforalarni tarjima qilishda ayniqsa muhimdir, chunki metafora tarkibidagi obraz ko'pincha muayyan xalqning madaniy tajribasini aks ettiradi. Shu bois metaforani boshqa tilga tarjima qilishda faqat lug'aviy ma'noni emas, balki uning ortidagi madaniy konseptni ham hisobga olish talab etiladi.

Tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan G'. Salomovning ishlari alohida ahamiyatga ega. Olim tarjimini ikki til o'rtasidagi oddiy so'z almashtirish jarayoni emas, balki mazmun, uslub va badiiy ta'sirni boshqa tilda qayta yaratish jarayoni sifatida ko'rishga asos yaratgan. Bu tamoyil metafora tarjimasiga ham bevosita taalluqlidir. Chunki metaforaning shakli tuzilishini aynan saqlash har doim ham uning kommunikativ va estetik ta'sirini saqlab qolmaydi.

Q. Musayevning tarjima nazariyasiga oid tadqiqotlari tarjima transformatsiyalari, ekvivalentlik va adekvatlik masalalarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Uning yondashuvi asosida metaforalarni tarjima qilishda asl birlikning ma'nosi, uslubiy xususiyati va kommunikativ vazifasi saqlanishi asosiy mezonlardan biri sifatida qaralishi mumkin. Ayniqsa, ingliz tilidagi metaforaga o'zbek tilida to'liq ekvivalent mavjud bo'lmagan hollarda tarjimonning transformatsion usullardan foydalanishi zarur bo'ladi.

Metafora tarjimasida bo'yicha xorijiy tadqiqotchilar orasida P. Newmarkning qarashlari ham muhim o'rin tutadi.

Newmark metaforalarni tarjima qilishning bir necha usullarini, jumladan, metaforani aynan saqlash, boshqa metafora bilan almashtirish, metaforik ma'noni izohlash va metaforani neytrallashtirish kabi usullarni taklif etadi. Ushbu tasnif ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi metafora tarjimasini amaliy jihatdan tahlil qilish uchun qulay metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mavjud tadqiqotlarda metafora uch asosiy yo'nalishda o'rganilgan: semantik-lingvistik, kognitiv-lingvomadaniy va tarjimashunoslik yo'nalishlari. Birinchi yo'nalishda metaforaning ma'no ko'chirish mexanizmi va til tizimidagi o'rni o'rganilgan bo'lsa, ikkinchi yo'nalishda metaforaning inson tafakkuri, milliy dunyoqarash va madaniyat bilan aloqasi tadqiq etilgan. Uchinchi yo'nalishda esa metaforik birliklarni boshqa tilga ekvivalent va adekvat tarzda o'girish usullari asosiy tadqiqot obyekti sifatida qaralgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy, tavsifiy, kontekstual, lingvomadaniy va kognitiv tahlil metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy metod orqali ingliz va o'zbek tillaridagi metaforik birliklarning shakli va semantik o'xshashliklari hamda farqlari aniqlandi. Tavsifiy metod yordamida metaforalarning til tizimidagi qo'llanish xususiyatlari yoritildi. Kontekstual tahlil metaforaning ma'nosi alohida so'z darajasida emas, balki gap va matn kontekstida qanday shakllanishini aniqlash uchun qo'llanildi.

Lingvomadaniy tahlil metaforalarda milliy dunyoqarash, qadriyatlar va madaniy tajribaning aks etishini o'rganishga xizmat qildi. Kognitiv yondashuv esa metaforik ifodalar ortida yotuvchi konseptual modellarni aniqlashga qaratildi.

Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillarida keng qo'llanadigan metaforik iboralar, frazeologik birliklar, badiiy va publitsistik matnlardagi metaforik ifodalar hamda kundalik kommunikatsiyada ishlatiladigan obrazli birliklar tanlandi.

Tahlil uchun metaforalar quyidagi mavzular bo'yicha guruhlandi:

vaqt;
hayot;
yo'l va harakat;
hissiyot;
inson;
tabiat;
bilim;
jamiyat;
muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlik;
mehnat va faoliyat.

Metaforalarni tasniflash mezonlari. Metaforalar quyidagi mezonlar asosida tasniflandi:

Mezoni	Tavsifi
Konseptual metafora	Bir mavhum sohani boshqa konkret soha orqali tushuntirish
Frazeologik metafora	Til tizimida barqarorlashgan metaforik birlik
Kontekstual metafora	Muayyan matn yoki vaziyatda yaratilgan obraz
Lingvomadaniy metafora	Muayyan xalqning madaniy tajribasini aks ettiruvchi birlik
Universal metafora	Turli tillarda o'xshash konseptual tajribaga asoslangan metafora

Tadqiqot natijalari. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida insonning umumiy tajribasiga asoslangan bir qator metaforik modellar mavjud.

"LIFE IS A JOURNEY" / "HAYOT — YO'L"

Ingliz tilida:

the path of life;
at a crossroads in life;
move forward in life;
a difficult road ahead.

O'zbek tilida:

hayot yo'li;
hayot yo'lida;
oldinga intilmoq;
hayot yo'lining burilishlari.

Mazkur model ikki tilda ham hayotni harakat va yo'l tushunchalari orqali anglashga asoslanadi.

Biroq ayrim hollarda metaforaning kommunikativ ta'siri turlicha bo'lishi mumkin. Ingliz tilidagi iqtisodiy metaforalar biznes va professional diskursda juda faol ishlatilsa, o'zbek tilida vaqt bilan bog'liq metaforalar ko'pincha axloqiy va hayotiy tajriba bilan ham bog'lanadi.

Ingliz tilidagi metaforalarda esa zamonaviy biznes, sport, texnologiya, dengizchilik, siyosiy va ommaviy madaniyat bilan bog'liq obrazlar ko'proq uchrashi mumkin. Biroq bunday farqlarni mutlaq qoida sifatida qabul qilish mumkin emas. Har ikkala tilda ham metafora doimiy ravishda yangi ijtimoiy va madaniy jarayonlar ta'sirida rivojlanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari. Ingliz va o'zbek tillaridagi metaforalarni tarjima qilish strategiyalarini quyidagi tarzda umumlashtirish mumkin:

Metafora turi	Ingliz tilidagi xususiyat	O'zbek tilidagi xususiyat	Tavsiya etiladigan strategiya
Universal metafora	Umumiy insoniy tajribaga asoslangan	O'xshash konseptual model mavjud	To'g'ridan-to'g'ri tarjima
Frazeologik metafora	Barqaror obrazli birlik	Milliy ekvivalent bo'lishi mumkin	Ekvivalent bilan almashtirish
Madaniy metafora	Muayyan madaniyatga xos	Milliy-madaniy mazmun kuchli	Izohlash yoki moslashtirish
Kontekstual metafora	Muallif tomonidan yaratilgan	Kontekstga bog'liq	Kontekstual tarjima
Badiiy metafora	Estetik va emotsional vazifa bajaradi	Obrazlilik yuqori bo'lishi mumkin	Metaforani saqlash
Ilmiy metafora	Konseptni tushuntirishga xizmat qiladi	Izohli yoki terminologik shakl	Neytrallashtirish yoki izohlash

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari metaforaning ikki xil xususiyatini ko'rsatadi. Bir tomondan, insonning umumiy tajribasi asosida shakllangan metaforalar turli tillarda o'xshash konseptual modellarni yuzaga keltiradi. Boshqa tomondan, metaforaning konkret lingvistik shakli milliy madaniyat va tarixiy tajriba bilan chambarchas bog'liq.

Bu holat metafora tarjimasida "so'zma-so'z moslik" va "funktional ekvivalentlik" o'rtasidagi farqni ko'rsatadi.

Agar tarjimon faqat so'zlarning lug'aviy ma'nosiga tayanadigan bo'lsa, metaforaning madaniy yoki pragmatik mazmuni yo'qolishi mumkin. Aksincha, metaforaning kommunikativ vazifasi hisobga olinsa, tarjima tabiiyroq va mazmunan aniqroq bo'ladi. Tahlil natijalariga ko'ra, metafora tarjimasida strategiyalarni shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh — metaforani saqlovchi strategiyalar

to'g'ridan-to'g'ri metaforik tarjima;
ekvivalent metafora bilan almashtirish.

Bu strategiyalar badiiylik va obrazlilikni yuqori darajada saqlash imkonini beradi.

Ikkinchi guruh — metaforani moslashtiruvchi strategiyalar

madaniy ekvivalentdan foydalanish;
metaforani kengaytirish;
izohlash.

Ushbu strategiyalar madaniy tafovut katta bo'lgan hollarda samarali hisoblanadi.

Uchinchi guruh — metaforani neytrallashtiruvchi strategiyalar

metaforani oddiy ifoda bilan almashtirish;
metaforani qisqartirish;
ayrim hollarda tushirib qoldirish.

Ular asosan ilmiy, texnik yoki axborotga yo'naltirilgan matnlarda qo'llanishi mumkin.

Biroq badiiy tarjimada metaforani haddan tashqari neytrallashtirish matnning estetik qiymatini pasaytirishi mumkin. Metafora tarjimasining samaradorligi uning semantik mazmuni, obrazlilik, madaniy xususiyati, pragmatik vazifasi va uslubiy qiymatini kompleks tarzda hisobga olishga bog'liq.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, metafora tarjimasida quyidagi strategiyalar eng muhim hisoblanadi: metaforani bevosita saqlash, ekvivalent metafora bilan almashtirish, izohlash, kengaytirish, madaniy moslashtirish va zarur hollarda neytral ifoda bilan berish. Tarjimon uchun eng muhim vazifa manba metaforasining tashqi shaklini mexanik ravishda ko'chirish emas, balki uning mazmuni, obrazlilik, madaniy kodi va kommunikativ ta'sirini tarjima tilida imkon qadar to'liq qayta yaratishdan iborat.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi metaforalar bir vaqtning o'zida universal va milliy xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Hayot, vaqt, yo'l, hissiyot, bilim va inson faoliyati bilan bog'liq ko'plab metaforik modellar ikki tilda ham uchraydi. Bunday o'xshashliklar insonning umumiy tajribasi va kognitiv jarayonlari bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, metaforalarning konkret ifodasi milliy madaniyat, tarix, urf-odatlar, ijtimoiy tajriba va dunyoqarash ta'sirida shakllanadi. Shu sababli ingliz tilidagi metaforani o'zbek tiliga yoki o'zbek tilidagi metaforani ingliz tiliga tarjima qilishda faqat lug'aviy moslikni izlash yetarli emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Kövecses, Z. (2002). Metaphor: A Practical Introduction. Oxford University Press.
- [2] Musayev Q. Tarjima nazariyasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2005.
- [3] Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction (2nd ed.). Oxford University Press.
- [4] Qobuljonova G. Metaforaning sistemaviy lingvistik talqini: filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. — Toshkent, 2000
- [5] Mirtojdiyev M. M. O'zbek tili semasiologiyasi. — Toshkent: Mumtoz so'z, 2010. — 352 b
- [6] Xudoyberganova D. Matnning mazmuniy tarkibida metaforalar // O'zbek tili va adabiyoti. — 2012. — №1. — B. 36
- [7] Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation (3rd ed.). Routledge.
- [8] Schäffner, C. (2004). Metaphor and translation: Some implications of a cognitive approach. Journal of Pragmatics, 36(7), 1253–1269.